

Observarea participativă în practica școlii gustiene

Marin Constantin

Francisc I. Rainer Institute of Anthropology, Romanian Academy
Faculty of Letters, University of Bucharest
Corresponding author email: marinconstantin@antropologia.ro

Participant Observation in the Practice of the Sociological School of Bucharest

Abstract: The monographic campaigns of the Sociological School from Bucharest from 1927-1938 can be discussed (also) in the methodological key of participant observation (accredited at the time by the authority of the fieldwork pursued by Bronislaw Malinowski in the Trobriand Islands, between 1914-1918). In our text, we will refer to the situations of ethnographic "enrollment" of monographic researchers (for example, Dimitrie Gusti or Henri H. Stahl), through their participation in forms of community life and through the reflexivity thus founded on the understanding of the Romanian villages of the past. From a theoretical point of view, the adoption of participant observation in the course of research in Vrancea County, Bucovina and Făgăraș County contributed (along with anthropometry, holism and the study of kinship) to the rapprochement of the two disciplines and (especially) to the Gustian heritage within the Francisc I. Rainer Institute of Anthropology, from the post-war period.

Keywords: participant observation, monograph research, interwar period, Nerej, Fundul Moldovei, Drăguș, Gustian heritage, anthropology.

Citation suggestion: Constantin, Marin. "Observarea participativă în practica școlii gustiene." *Transilvania*, no. 1-2 (2025): 88-96.
<https://doi.org/10.51391/trva.2025.1-2.11>.

Cercetătorii sociali din țara noastră convin (în genere) asupra destinului îngemănat al sociologiei și antropologiei românești. Afinitățile dintre monografismul sociologic și viziunea holistică a antropologiei culturale¹ au ca punct de sprijin interesul comun al celor două discipline pentru „unitățile sociale delimitate spațial”². „Pecetea sociologică” este considerată (alături de cea etnografică și bio-antropologică) ca fiind fondatoare în geneza antropologiei culturale românești³, la fel cum „sistemul integralist-dinamic” al socio-antropologiei românești postbelice⁴ avea să reia, în anii 1960-1970, multidisciplinaritatea coordonată de sociologie, din cursul campaniilor de teren ale Școlii sociologice de la București. Activitatea de cercetare a lui Traian Herseni în cadrul Centrului de Cercetări Antropologice din București, între 1956-1959 (în condițiile în care sociologia fusese desființată de noul regim de „democrație populară”, în anul 1948), precum și inițiativa de succes a lui Vasile V. Caramelea de a obține aprobarea Academiei Române pentru înființarea (în anul 1964) unui departament de „antropologie socio-culturală și demografică” în structura aceleiași instituții sunt mărturii peremptorii ale experienței împărtășite de profesionalizare a celor două științe în România.

Ecoul acestei întrepătrunderi epistemologice poate fi detectat în două texte pe care doi dintre marii corifei ai Școlii de cercetare socială condusă de Dimitrie Gusti – Henri H. Stahl și Traian Herseni – le-au redactat în legătură cu antropologia socială, văzută din perspectiva sociologiei și, respectiv, a psihologiei sociale. Astfel, în vreme ce pentru H. H. Stahl, „antropologii și sociologii au în față aceeași sarcină comună: elaborarea unei singure sinteze asupra cunoștințelor noastre despre viața oamenilor”, T. Herseni susține că „antropologia socială este sociologia elaborată de antropologi pentru nevoile specifice ale antropologiei, iar psihologia socială [este] sociologia elaborată de psihologi pentru nevoile specifice ale psihologiei”. Particularitățile disciplinare nu pot fi desigur eludate („sociologia, practică în propriile societăți; antropologia, în alte culturi” [Stahl]), sau „sociologia studiază legile de apariție, structurare, funcționare și dezvoltare a societății”, iar „antropologia socială și psihologia socială, deși se ocupă [și ele] de societate, sunt centrate pe om și, respectiv, psihic” [Herseni]). Cu toate acestea, interesul pentru „sinteză” în cercetarea vieții sociale explică de ce „nimic nu-i împiedică pe sociologi să facă precum antropologii, și pe antropologi să facă apel la cunoștințele sociologilor” (Stahl), după cum

---

1. (Geană 1990, Constantin 2013 a).

2. (Mihăilescu 1996)

3. (Geană 2002; Constantin 2013b)

4. (Geană et al. 1974; Caramelea et al. 1972)

„sociologia, antropologia socială, psihologia socială progresează nu doar prin eforturi proprii, ci și cu concursul celorlalte; [...] esențială este promovarea cunoașterii” (Herseni)⁵. Dincolo de acordul principal asupra convergențelor conceptuale sau „programatice” evidente dintre sociologie (plus psihologia socială) și antropologie, suntem preocupați în textul de față de intersectarea acestor profesii sub un raport metodologic aparte, cel al observării participative. Avem în vedere (cu deosebire) identificarea acestei tehnici de investigație – prin excelență antropologică – în chiar ambianța exercițiului documentar propriu campaniilor sociologice românești dintre cele două războaie. Vom încerca (pe acest temei) să evaluăm măsura în care practica muncii de teren autorizată prin cercetările monografice ale Școlii gustiene a reprezentat o „matrice germinativă” pentru metoda observării prin participare (așa cum au stat lucrurile pentru înregistrările folclorice, filmul sociologic, studiul genealogiilor țărănești, „arheologia socială” a organizării socio-teritoriale sătești etc.).

Observarea participativă: precizări teoretico-metodologice

Constatarea lui Eric Wolf (1999) după care „antropologia a rămas astăzi una dintre puținele discipline observaționale”⁶ reafirmă (după mai bine de opt decenii de când, prin meritul lui Bronislaw Malinowski, stagiul etnografic de lungă durată fusese consacrat ca exigență fundamentală a cunoașterii științifice în antropologie) importanța investigației directe, întemeiată prin prezența și atenția continuă a cercetătorului printre oamenii ce alcătuiesc „obiectul” său de studiu. Această calitate observațională (amintind de începuturile antropologiei ca „istorie naturală”⁷) însoțește dimensiunea participativă a documentării etnografice (deși, așa cum vom vedea, în limitele ce opun actul de „a lua seama” cu cel de „a lua parte”).

În contextul definitoriu „științei omului”, ce face ca, prin auto-cunoaștere, „subiectul [cercetării] să împărtășească aceeași condiție existențială cu obiectul [acesteia]”, observarea participativă implică de la bun început satisfacerea unor cerințe precum „învățarea limbii vernaculare (sau graiului local)”, „împărtășirea modului de viață al celor studiați”, și „o durată a cercetării de cel puțin un an (în legătură cu calendarul agricol sau ritual)”⁸. Aceste precondiționări ale metodei în discuție corespund (filosofic și strategic, deopotrivă) dictonului antic atribuit Sfântului Ambrosie, către sfârșitul secolului al IV-lea AD (ca răspuns dat Sfântului Augustin la întrebarea dacă postul trebuie ținut sâmbăta, așa cum fac romanii, sau nu, după cum se întâmplau lucrurile la Mediolanum), și anume „de te vei afla la Roma, trăiește după datina romană, iar de te vei afla altunde, trăiește după cum stau lucrurile acolo” (*Si fueris Rōmae, Rōmānō vivitō mōre; si fueris alibi, vivitō sicut ibi*). Și din acest punct de vedere, co-partajarea antropologică a felului (sau „stilului”) local de a fi reflectă îndeobște acceptarea normelor încetățenite de comportament, și în succesiunea generațiilor (spre pildă, prin transmiterea limbii materne), și după ritmul anotimpurilor (ca o recunoaștere a apartenenței „organice” a viețuirii omenești, prin muncile sezoniere sau prin „hierofaniile” vegetale⁹, la o ordine „naturală” a lucrurilor).

În termeni malinowskieni, rostul unei asemenea integrări în cadrele vieții comunitare examinate este ca, prin „conștientizarea [de către localnici, a] prezenței cercetătorului”, acesta „să înceteze a mai fi un element tulburător” printre interlocutorii sau „convivii” săi¹⁰. Ancheta etnografică, în aceste condiții, diminuează în caracterul său (în) voluntar de intruziune sau transgresare a vieții private, în favoarea afirmării (fie și relative) a cercetătorului ca un „partener” al acelor care (în alte științe sociale) sunt desemnați doar ca „informatori” sau „respondenți”. Potrivit lui Gheorghită Geană, un efect al observării participative este „atenuarea în cât mai mare măsură a potențialului agresiv al cunoașterii științifice” din planul fenomenului uman, printr-o tranziție metodologică a cercetătorului „de la agresiune la umilință” (cu asumarea unor „dificultăți fizice, psihologice și interacționale”¹¹ inerente adaptării în teren), și astfel prin redirectionarea acestui tip de „agresiune” asupra „subiectului epistemic însuși” („umilința”, în

5. Henri H. Stahl, „Sociologie ou anthropologie sociale?”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, anul 8 (1971): 113–115; Traian Herseni, „Antropologie socială, psihologie socială, sociologie”, *Studii și cercetări de antropologie*, nr. 2 (1971): 227–231.

6. Eric R. Wolf, „Anthropology among the powers”, *Social Anthropology* 7, no. 2 (1999): 132.

7. Paradigma enciclopedică a „istoriei naturale” – cu rădăcini antice în lucrarea lui Plinius cel Bătrân despre *Naturalis Historiae*, din anul 77 AD, redescoperite și reformulate în context iluminist, de exemplu prin Georges-Louis Leclerc, Conte De Buffon, în al său opus *Histoire naturelle, générale et particulière*, elaborat între 1749-1788 – a furnizat antropologiei un „cadru categorial” de expunere a datelor în rubrici precum *talie, pigment, anatomia osoasă, dentiție* sau „originea și caracterul populațiilor locale”, „tradiții și ocupații”, „religia”, „sistemul de guvernare” (conform capitolelor lui Joseph-François Lafiteau, din anul 1724, referitoare la triburile de irochezi din Canada); cf. William Y. Adams, *The Philosophical Roots of Anthropology* [Stanford: Center for the Study of Language and Information Publications, 1998], 176–177.

8. Gheorghită Geană, *Antropologia culturală: Profil epistemologic* (București: Editura Criterion, 2005), 98–103.

9. Potrivit lui Mircea Eliade, „Abundența și varietatea morfologică a hierofaniilor [ca „manifestări ale sacrului”] vegetale” exprimă „adevărul” spirital după care „vegetația este manifestarea *realității vii*, a vieții care se regenerează periodic.” M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor* (București: Editura Humanitas, 1992 / orig. 1949), 299–300.

10. Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific. An account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea* (Routledge & Kegan Paul, London, 1987 [orig. 1922]), 7–8.

11. Printre „dificultățile fizice” consemnate în practica observării participative, textul amintit citează „climatul extrem”, „hrana neagreată (sau chiar foamea)”, „locuirea lipsită de confort”, riscul unor maladii”, etc. „Dificultățile de adaptare specific psihologice” includ „șocul cultural” (asociat cu trauma, disperarea etc.), „dorul de casă” etc. „Dificultățile interacționale” se referă (în acest caz) la „lipsa de intimitate” și la „conflictele de rol” (între observator și observat, și între observator și participant). Gheorghită Geană, „Cunoașterea ca agresiune. Despre o altă ipostază a așa-zisului rău”, în *Ce putem învăța despre om de la găște. 100 de ani de la nașterea lui Konrad Lorenz*, ed. Carmen Strungaru, Rainer Schubert (București: Editura Polirom, 2005), 118–119.

acest caz, enunță „condiția antropologului de slujitor prin știință”).

Participarea ca metodă antropologică este asociată (de o manieră mai generală) unui „model ciclic” al cercetării prin care „etape” de lucru precum formularea de ipoteze, culegerea, înregistrarea și analiza datelor presupun (și depind de) reveniri constante în mijlocul „referențelor” etnografice; un asemenea model diferă de procedeele de cercetare caracterizate prin „liniaritatea” ce însumează problematizarea și verificarea de ipoteze, colectarea și procesarea datelor, redactarea unor concluzii și a unui raport¹². Această viziune converge cu reconsiderarea contemporană a *antropologiei* ca știință înfăptuită (prin observare participativă) cu oamenii, nu doar *despre* oameni, și ca o „practică a corespondenței” sau punere în acord asupra sensurilor culturale între cercetător și cei pe care el îi cercetează (spre deosebire de *etnografie*, ca o „descriere non-corespondentă” a lumii)¹³. Interpretări de acest fel conturează un anumit *angajament* antropologic de *adequare* continuă a teoriilor proprii acestei discipline cu lumea „observată”, invocată, interpretată..., mai degrabă decât un exercițiu documentar echidistant și „obiectiv”.

Am semnalat deja contrastul manifest dintre *observare* și *participare* ca două atitudini dificil de conciliat date fiind conotațiile de „exterioritate” și „distanțare” atribuite expectației și (dimpotrivă) proprietățile de „incluziune” și „echivalență” care, între alte înțelesuri posibile, transpun ideea de implicare sau de „alăturare”. Într-adevăr, condiția observatorului comun diferă de aceea (antropologică) a observatorului participant printr-o suită de incongruențe precum (în terminologia lui James P. Spradley) „scopul dual”, „experiența insider/ outsider”, „conștientizarea explicită”, „introspectivitatea”, „anvergura perspectivei” și „înregistrarea informației”¹⁴. Cum este posibilă o asemenea metamorfoză? Înrolarea profesională a antropologilor care, în popasurile lor etnografice, caută să se identifice cu interlocutorii lor poate fi (într-o bună măsură) explicată prin azeziunea acestora la ceea ce Vintilă Mihăilescu denumește drept „practică a mirării”. Mirarea (mai exact: „instrumentarea” sa) devine (în argumentația lui V. Mihăilescu) chiar o aptitudine etnologică din moment ce „[...] mirarea nu este simpla curiozitate și trebuie să fii pregătit ca să te miri cu rost. Aceasta înseamnă [...] un anumit mod de comunicare fără de care pur și simplu terenul nu are loc [...]”. A te mira, astfel, de „ceea ce mănâncă gazdele [...], de modul în care se adresează unii altora și cu toții mie, de cum își îngroapă morții, de cum le este împărțită locuința...” capătă (în cuvintele lui Mihăilescu) însemnătatea unui „anumit mod de comunicare”, a unei „experiențe de viață” și a unei conștientizări – toate acestea direct constitutive muncii antropologice de teren și rezultatelor acesteia¹⁵.

În căutarea evidențelor „participative”: în practica școlii sociologice de la București

Într-o notă autobiografică, Henri H. Stahl deplânge iluzia acelor „cercetători” – ghilimelele îi aparțin – de „a merge în lumea largă și străină de ei, înarmați doar cu câte un mizer ‘chestionar’, prefabricat de acasă, sec și sărac”, preocupați de a căpăta „răspunsuri prin ‘da’ sau ‘nu’ la toate întrebările”, cu convingerea de a fi „făcut mare ispravă, pe când în realitate nu au făcut decât o colecție de lucruri moarte, mult departe de ce e viața însăși”. În opoziție cu atare modalitate de lucru, sociologul satelor devălmașe românești pomenește, în același context, de o „[...] altă lătură a vieții mele de cercetător [pe lângă aceea a abordării istorice a fenomenelor sociale]: cea a bucuriei pe care o ai luând parte la viața altora. Nu doar ca observator, ci și ca participant efectiv”. În argumentația autorului acestor însemnări, munca de teren (înțeleasă ca o prezență efectivă „în mijlocul oamenilor”) trebuie să alterneze cu studiul livresc, spre a completa astfel efortul de înțelegere a lumii din jur: „A îmbina cercetarea cu participarea mi se pare a fi mai curând secretul cercetărilor de sociologie adevărată. În dublarea muncii tale, de bibliotecă, cu cea de teren, înțelegând prin «teren» traiul tău în mijlocul oamenilor pe care vrei să-i înțelegi și să-i ajuți, este ceea ce face ca sociologul să fie altceva decât un erudit, și anume un om care găsește în înțelegerea omenirii marea bucurie a vieții.”¹⁶

12. James P. Spradley, *Participant Observation* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980), 26–35.

13. Definind observarea participativă ca o „îndeplinire, atât în literă, cât și în spirit, a ceea noi [ca practicieni ai acestei meserii] datorăm lumii pentru dezvoltarea și formarea noastră”, Tim Ingold arată cum acest „mod de lucru încercat al antropologilor” reconfirmă disciplina în discuție („aidoma poeziei”) ca o „căutare a educației, în sensul original al cuvântului” (din latinescul *ex-ducere*, a purta către exterior, oarecum în înțelesul lui „de la lume adunate și înapoi la lume date”). Tim Ingold, „Anthropology is not ethnography”, *Proceedings of the British Academy* 154 (2006): 86–88; Tim Ingold, „That’s enough about ethnography!”, *Hau: Journal of Ethnographic Theory*, 4, no. 1 (2014): 386–387; Tim Ingold, „Anthropology is good”, *American Ethnologist* 51, no. 1 (2023): 2.

14. Spre deosebire de observatorul obișnuit, care doar se angajează în activități locale, observatorul participant se implică în activități specifice situației sociale alese și observă activitățile și oamenii din acea situație (= scopul dual); situarea înăuntru definește observatorul obișnuit, în vreme ce observatorul participant experimentează concomitent dubla situație, internă și externă (= experiența *insider/ outsider*); observatorul obișnuit ignoră cele mai multe din lucrurile din jur, față de atenția sporită și conștientizarea explicită, asumată, a observatorului participant (= conștientizare explicită); observatorul participant dezvoltă auto-reflecție într-un grad mult mai mare decât cel obișnuit (= introspectivitatea); observatorul participant cuprinde în orizontul său perceptiv un spectru de informație mai larg (= „Jentile largi”, proprii anvergurii perspectivei); doar observatorul participant obișnuiește să-și înregistreze constatările și informațiile de teren (= înregistrarea informației). James P. Spradley, *Participant Observation*, 53–58.

15. Pentru V. Mihăilescu „obiectul mirării îl constituie diferența – care poate fi și propria diferență, specificitatea proprie”, iar încadrarea unei asemenea „descoperiri” în dispozitivul observării participative este premisa necesară ca „antropologul să devină, în fapt, propriul lui instrument de cercetare: sursa lui directă de informații [...] este propria (co)existență în comunitatea pe care o studiază”. V. Mihăilescu, *Antropologie: cinci introduceri* (București: Polirom, 2007), 103, 106.

16. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981), 62.

În continuarea acestor considerații (și ca o materializare a lor în cursul campaniei de cercetare de la Nerej, din 1927), Stahl evocă episodul „înfrățirii” sale „de cruce și de sânge” cu acei vrânceni potrivnici exploatareii devastatoare a pădurilor locale de către Societățile Anonime Forestiere. Cercetătorul precizează că ritualul tradițional al acestei fraternizări a avut la bază un „legământ pe care nu-l voi uita și nici trăda”; un asemenea jurământ, arată el, „deschidea [...] posibilitatea de a intra în miezul problemelor, dar și dezavantajul de a uita o serie de lucruri, primite și păstrate în taină de povestit”. În această calitate de „fătat”, autorul avea să ia parte la „consfătuiri ale delegaților din satele Vrancei, în casa gazdei mele și [...] în adunările lor de pădure”; Stahl (pe atunci în vârstă de numai 26 de ani!) își recunoaște „amestecul” în „plănuirea atacului dat împotriva unui fierăstrău al societăților anonime, cu incendiere și distrugere totală”, fără ca numele său să fie divulgat în anchetele ordonate apoi de autorități. Avertizat de „oamenii societăților anonime” în a „nu mai călca prin Vrancea”, sociologul ajunge să „umble din sat în sat doar în grup de flăcăi călări”, sub protecția acestora.

Stahl descrie această aventură drept o „experiență cu privire la psihologia și tehnica răcoalelor țărănești”, fără a o recomanda însă cuiva ca pe „un model de tehnică a ‘observației participante’¹⁷”. Amănunțele întâmplării și încadrarea sa în terminologia *observării participative* sunt concludente pentru familiarizarea timpurie a sociologului român cu metodologia antropologică la doar câțiva ani de la publicarea monografiei lui Bronislaw Malinowski (în 1922) despre experiența etnografică a acestuia din Insulele Trobriand (1914-1918). El menționează adeseori „antropologia socială” ca disciplină „legitimă” (la fel ca istoria socială) în investigațiile sociologice de teren, arătând cum (în ceea ce-l privește) ar fi avut „mai mult de învățat de la Tylor, Frazer, Malinowski sau Van Gennep, decât de la [...] teoreticieni sociologi, de la Comte începând până la Durkheim”¹⁸. Printre *Amintirile* lui H. H. Stahl despre campaniile interbelice de cercetare sociologică, putem discerne (cel puțin) alte două exemple de abordare a muncii de teren „în spiritul” observării participative. În 1928, cu prilejul cercetării de la Fundul Moldovei, autorul nostru consimte (la chemarea lui Mircea Vulcănescu) să asiste la rugăciunile Catrinei Ursu, o „vizionară bucovineană”, cu închinăciuni și mătăanii „fără oprire ceasuri și ceasuri”, pe durata unei nopți întregi. Deși sceptic la început, sociologul se arată apoi „fermecat” de însușirea neobișnuită a acestei „blânde ființe umane” în „a vorbi în versuri și în proza ritmată de cea mai bună factură folclorică”; prin „dulcele sale cuvinte”, Catrina Ursu impune unuia dintre cei mai exigenți sociologi ai Școlii gustiene prin ale sale rugă adresate „oamenilor, jivinelor pădurii, păsărilor cerului, pentru pacea și sănătatea tuturor”¹⁹. Într-o altă împrejurare, la Drăguș (în 1929), este reprodusă tehnica întemeietorului etnomuzicologiei, Constantin Brăiloiu, de a stabili o corespondență între repertoriul muzical al satului și repertoriul individual de melodii al unui eșantion de informatori; la auzul unui anumit cântec astfel interpretat, informatorul studiat putea fie „să îl cânte el însuși”, fie „să îl recunoască, fără să îl poată repeta”, fie „să nu îl cunoască”. După gradul de circulație a cântecelor audiate, verificat prin chiar reacția interlocutorilor, Brăiloiu a putut conchide asupra pluralității expresivității folclorice locale, mai degrabă decât asupra unui „folclor” drăgușan²⁰.

Ipostazele de mai sus pot fi desigur comentate în raport cu trăsături precum „conștientizarea explicită”, „reducerea potențialului de agresivitate al demersului științific”, „experiența insider/ outsider”, „introspectivitatea” sau „practica mirării”... – toate exprimând (într-un fel sau altul) experiența antropologică de auto-cunoaștere. „Înfrățirea rituală” din Vrancea, „farmecul” rugăciunilor din Bucovina și „recunoașterea” muzicală din Țara Făgărașului denotă (credem) caracterul prin excelență calitativ al unui mod de face sociologie printr-o implicare a cercetătorului ce merge către „intersubiectivitate”²¹

17. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 63–64.

18. *Ibid.*, 138.

19. *Ibid.*, 111.

20. *Ibid.*, 136.

21. În legătură cu cercetarea etnografică, intersubiectivitatea este descrisă ca o modalitate de obținere a încrederii reciproce dintre cercetător și interlocutorii săi, prin înțelegerea adecvată a sensurilor culturale (cf. L. Lassiter 2005 apud Raymond Madden, „Animals and the Limits of Ethnography”, *Anthrozoos* 27, no. 2, 281; acest fapt contrazice „ambiguitatea” inerentă recunoașterii interdependenței dintre cei doi „poli” ai unei asemenea relații, sau a „instabilității” ce decurge din întrepătrunderea unor „dispoziții de la sine-înțelese” cu „intenții sau viziuni conștiente”. cf. M. Jackson 1998, apud Raymond Madden, „Animals...”, 285–286.

22. Marin Constantin, *Oral History Interviews with Professor Paul Henri Stahl and His Informants among the Folk Artisans in Romania* (proiect susținut de Fundația Wenner-Gren pentru Cercetarea Antropologică, grant no. 43/ 2002). Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în Marin Constantin, „De la Școala Sociologică de la București la practica meșteșugurilor țărănești în România postbelică. Convorbiri cu Profesorul Paul Henri Stahl”, *Sociologie Românească*, București, anul 2 (Serie nouă, 2004), 42–57; și Marin Constantin, „The Folk Artisans and Their Work: From Socialism to Market Economy. A Field Research in Five Ethnographic Areas of Romania”, *Southeastern Europe /L'Europe de Sud-Est*, anul 30 (2003): 75–107.

23. Expunerea detaliată a interviurilor cu Ioan Cuchiur și Toma Rapa și o discuție asupra conținutului acestora au fost publicate în: Marin Constantin, „Mărturii etnografice despre Dimitrie Gusti și Școala Sociologică de la București (Vrancea, 2002)”, *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, XIII (2013), 199–206.

24. Dimitrie Gusti, *Știința realității sociale* (București: Editura Paideea, 1999 [1941]), 87.

25. Acest program aplicativ este fundamentat pe „cunoașterea științifică a realităților sociale, în toată complexitatea lor”, realizată prin „analize monografice”, cu activitatea unor „echipe” ce reunesc „activiști culturali” (precum intelectualii satelor) și pe „sătenii înșiși”, având ca obiectiv crearea unor „cămine culturale model”, organizate în scop pedagogic”, precum și „analiza, diagnosticarea și soluționarea problemelor locale”. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 285.

(desigur, temporară și „controlată” metodologic), spre deosebire de reprezentarea neutră sau „echidistantă” a „obiectului” anchetei de teren. În lumina noțiunii de intersubiectivitate, ne vom referi în continuare la receptarea vernaculară a observării participative din sociologia Școlii gustiene, la începutul anilor 2000, în evocările a doi vârstnici din Țara Vrancei.

Dimitrie Gusti și Henri H. Stahl în două evocări vrâncene

În noiembrie 2002 (în cursul unui proiect de cercetare mai amplu²²), am intervievat doi săteni vrânceni (Ioan Cuchiur din Nerej, născut în anul 1922, și Toma Rapa din Năruja, născut în anul 1919), care încă mai păstrau pe atunci amintiri despre campania de cercetare sociologică din Vrancea, în anul 1938. Cei doi bătrâni povestitori ne-au evocat (cu deosebire) imaginea Profesorului Dimitrie Gusti și pe aceea a marelui cercetător al satelor devălmășe românești, Henri H. Stahl. (Ioan Cuchiur menționează și personalitatea savantului anatomist Francisc I. Rainer, în contextul decesului acestuia din 1944, petrecut la doar patru ani de la inaugurarea Institutului de Antropologie din București, în vara anului 1940). Spusele lui Ioan Cuchiur și Toma Rapa descriu munca civilizatoare a sociologilor români, inițiatori ai unor „adunări și șezători la Căminul Cultural” (pentru „îmblânzirea tineretului”) și preocupați de „domesticirea” unui „fel de oameni cam sălbatici din marginea Nerejului”, „mai primitivi, dar [și] mai respectuoși”. Acest interes pentru „lumea aceea” a cuprins aspecte precum modul de locuire (construirea de case), alimentația (malnutriția localnicilor), activități economice (aratul de toamnă, pentru „recolte mai bogate”, plantarea de pomi fructiferi...) și chiar măsuri de igienă publică (amenajarea unui cimitir pentru vaci și cai)²³. Cele două mărturii reproduc, de bună seamă, informații despre „tehnica de lucru la sate și cu satul”, ca expresie a programului de „acțiune culturală” promovat (după 1934) de Școala sociologică de la București în vederea formării unor specialiști destoinici în administrarea comunităților rurale²⁴. Explicând „mijloacele prin care o masă de oameni [locuitori ai satelor românești interbelice], aflați la un nivel cultural nesatisfăcător, ar putea fi antrenați într-o muncă de ridicare a vieții lor sociale spre forme superioare, atât materiale, cât și spirituale”, Henri H. Stahl rezumă concepția sociologică despre cultură a lui Dimitrie Gusti ca „un proces social complex, de dezvoltare multilaterală a vieții sociale, prin efortul deliberat al înșiși oamenilor care trăiau acea viață, cu dorința de a o îmbunătăți”. *Acțiunea culturală* apare ca rezultat al unui asemenea „efort al maselor”, „măsurat prin gradul în care aceste niveluri de viață se îmbunătățesc, iar nu prin acțiunea unui grup restrâns de ‘misionari’ și ‘apostoli’ culturali”²⁵.

Revenind asupra celor depănate de Toma Rapa și Ioan Cuchiur, este remarcabil cum (după mai bine de șase decenii) cei doi „uncheși” de la Năruja și Nereju țin minte încă prezența empatică a sociologilor bucureșteni printre oamenii locului și modul afectuos de adresabilitate în dialogurile purtate cu aceștia.

„[Dimitrie Gusti] avea un fel de a spune la bătrâni, «Maică, ce faci?...», uite, așa, era foarte apropiat de oameni... [Toma Rapa] Dimitrie Gusti... avea o mustață, aicea; era un om voinic! El era conducătorul echipelor studențești. Ajutorul dumnealui era Henri [H.] Stahl. [Dimitrie Gusti] avea niște cuvinte plăcute și, cum să spun eu, erau și convingătoare! Când vorbea el cu țărani noștri de-aici, dom’le... parcă mergeau la inimă vorbele lui! Și ce sfaturi!... [...] Stahl nu știu, nu-mi aduc aminte cum era, dar știu că tot niște cuvinte plăcute avea și ăsta... [Ioan Cuchiur]”

Ne putem întreba dacă aceste portretizări nu oglindesc mai mult decât o recunoaștere convențională (peste timp) a prestigiului celor doi mari cărturari ce au pășit cândva peste plaiurile Nerejului. Ar putea fi vorba numai de niște reminiscențe neînsemnate (având în vedere că, în 1938, Toma Rapa avea doar 19 ani, iar Ioan Cuchiur abia 15 ani) despre acești oaspeți „de seamă” de odinioară, dar a căror trecere prin viața sătenilor locali nu a putut lăsa alte urme în afara câtorva acțiuni „pedagogice” de felul celor povestite? Suntem de părere că acest ecou de lungă durată al „felului de a vorbi”, al „sfaturilor” sau „cuvintelor plăcute” ale lui Dimitrie Gusti și Henri H. Stahl reverberează în memoria vrâncenilor zilelor noastre nu întâmplător, ci ca efect al unui demers metodologic aparte întreprins de cei doi iluștri sociologi într-o cheie proprie antropologiei culturale, sub forma observării participative.

Rudenia spirituală ca înrolare etnografică a cercetătorilor sociologi

Un detaliu important (în narațiunea lui Ioan Cuchiur) este cel referitor la inițiativa lui D. Gusti și H. H. Stahl de a „încreștina” cele câteva zeci de familii ale Nerejului care trăiau în afara instituției (și tainei) căsătoriei. Potrivit interlocutorului nostru,

„Erau cam multe familii... 20-30 de familii... care nu erau cununați... Trăiau în concubinaj. Ei [Gusti și Stahl] au făcut asta: «Măi, este Dumnezeu care ne pedepsește dacă trăim în felul ăsta, așa... Cununați-vă și voi!» Și i-au cununat ei! Au dat ei o mână de ajutor, au mai găsit ei nași din ăștia și i-au cununat pe toți, i-au făcut... i-au încreștinat, cum s-ar zice, și au încheiat căsătoriile astea. Partea religioasă. Eu cred că au fost în jur de 30 de familii, cam așa cred...”

În rememorarea campaniei de cercetare de la Drăguș (din anul 1929), Henri H. Stahl consemnează (la un moment dat) existența unui „sistem de ‘rudenie spirituală’”, cu preluarea intergenerațională a responsabilităților de cununie, botez al copiilor și de ceremonial funerar, la nivelul descendenților nașilor, în relație cu urmașii finilor acestora²⁶. Același sociolog

se referă apoi la anumite ceremonii (mai exact, la nunțile locale), cu câte o pereche de monografiști – „îmbrăcați în haine țărănești locale, pentru a nu distona [...] de cei în mijlocul cărora se strecurau” – să îndeplinească rolul la nași²⁷.

Două fotografii din acea perioadă (realizate de fotograful Școlii sociologice de la București, Iosif Berman, și pe care le reproducem cu acest prilej) surprind tocmai un asemenea aspect de „asistență” spirituală a fondatorului și coordonatorului campaniilor românești de sociologie rurală, Dimitrie Gusti

Fig. 1: Dimitrie Gusti ca naș de cununie în satul Runcu (Gorj) (1930)²⁸

Fig. 2: Dimitrie Gusti și doi tineri însurăți, în satul Șanț (Bistrița Năsăud) (1935)²⁹

Deși (în cele amintite) mărturia lui I. Cuchiur de la Nerej, informațiile lui H. H. Stahl de la Drăguș și cele două fotografii cu D. Gusti de la Runcu și de la Șanț provin din locuri și momente diferite, aceste documente converg în a zugrăvi consimțământul celor doi sociologi de oficiere a unei demnități ceremoniale cruciale pentru coeziunea și continuitatea comunităților sătești examinate, în planul conduitei lor creștine. De asemenea, distribuția geografică a localităților semnalate dovedește (cel puțin indirect) existența unui tipar (metodologic) de interacțiune a conducătorilor echipelor monografice cu grupurile sătești studiate și chiar a „resursei” de intersubiectivitate pe care nășia a prilejuit-o între cercetători și anumite familii sau rubedenii locale.

„Serviciul” ritual efectuat de Gusti și de Stahl poate fi comparat (într-un orizont mai larg al ideii de „reformă socială” promovată de Școala sociologică) cu programul de „acțiune culturală” menționat mai devreme; la fel ca acesta, deși mult mai discret, actul de a „încreștina” (angajat la Nerej la adresa a circa 30 de familii³⁰) poartă cu sine ceva din energia misionarismului creștinismului clasic, afirmând în registru religios prestigiul civilizator (deja subliniat) al monografiștilor.

Combaterea concubinajului prin participarea sociologilor în discuție la înfăptuirea cununiei (sau prin medierea operată de ei în instituirea unor asemenea „cumetrii”) menține totodată caracterul de „stare civilă” a acestui proiect matrimonial și deci respectarea agendei de cercetare socială astfel aplicată. Într-un text co-semnat de Henri H. Stahl asupra acestei probleme, este arătat faptul că „numărul concubinajelor [de la Nerej] s-a diminuat în ultima vreme, datorită acțiunii desfășurate vreme de trei ani la rând de echipele regale studențești [...]”³¹. Acești „trei ani” la care se referă monografia despre Nerej din 1939 coincid cu anii copilăriei lui Ioan Cuchiur și corespund (în orice caz) cu anul 1938, al celei din urmă investigații sociologice din satul vrâncean.

„Topirea ta însuși în lumea satului”. Câteva confesiuni ale lui Henri H. Stahl (1981)

În cuprinsul a ceea ce el numește o „descriere și analiză critică a unui vast curent cultural”, și anume „vechea școală a ‘monografiilor sociologice’”, Henri H. Stahl se referă (la un moment dat) la „tehnica [de cercetare] în a căuta să fii cât mai discret cu putință, până la dispariția ta în mijlocul masei [țărănești] anonime”, astfel încât „să nu distonezi prea tare față de cei printre care te amestecai, să nu faci pată în tablou”. Sociologul român are în vedere caracterul „cameleonic” sau „disimulat” al „meseriei anchetatorului singuratic”, constând în „a umbla îmbrăcat cam la fel cu ei [cu oamenii locului], să imiți felul lor de a fi și le a te purta, de a vorbi și, mai ales, să știi să taci, să ascuți fără să pari a o face și să te prefaci că ascuți, când ți-e gândul în altă parte”³².

În raport cu diversitatea socială, etnică sau confesională a acestor interlocutori, continuă Stahl, este necesar a fi „ca la tine acasă printre fanatici, sceptici, dezamăgiți, revoltați, știutori și neștiutori de carte, printre chiaburi și sărântoci”, și a „te purta ca la largul tău în casa vreunui boiernaș de provincie, ca și în cocioabe sau în șatrele țiganilor. Simpatizezi cu maghiarii, cu sașii, cu evreii, bulgarii, sârbii și tătarii”; la fel, „Te duci pe la toate bisericile,

26. Stahl, Amintiri și gânduri, 127. Într-un studiu special, redactat în temeiul cercetării monografice din anul 1932, autorul prezintă nășia de la Drăguș ca pe un „sistem de natură spirituală”, cu „reguli de aplicare generale ale organizării vieții familiale” în cadrul gospodăriilor locale (ca „realitate ce trece de viața indivizilor”), cuprinzând semnificația botezului ca „încreștinare”, datorită de a cununa a celui ce botează (chiar după mulți ani de „relații inexistente” între nași și fini), principul ultimogeniturii masculine (moștenirea casei bătrânești de către mezin, dar și cu „abateri” precum substituirea acestuia de un frate care, cu soția lui, preiau și sarcina nășiei, sau trecerea nășiei asupra altui neam, atunci când „neamul se stinge”). Henri H. Stahl, „Rudenia spirituală din nășie”, *Sociologie Românească*, I (1936): 7–9.

27. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 145.

28. Fotografie de Iosif Berman, Iosif Berman. A Photo-album by Ioana Popescu, Prints by Alice Ionescu. Supliment al revistei *Martor*. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review, anul 3 [1998], 73.

29. Fotografie de Iosif Berman, Iosif Berman. A Photo-album by Ioana Popescu, Prints by Alice Ionescu. Supliment al revistei *Martor*. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review, anul 3 (1998): 77.

închinându-te de la dreapta la stânga în cele ortodoxe și invers în cele catolice, te descalfți în moschei și-ți acoperi capul în sinagogi, ținând seama până și de gesturile rituale ale celor mai aberante secte”³³.

„Cameleonismul” cercetătorului de teren (auto)prezentat de Stahl devine discutabil atunci când autorul pretinde³⁴ că „meseria [în discuție] te învață să nu fii niciodată tu însuși, ci doar un ‘personaj’ fără ‘personalitate’ care simulează deplina înțelegere a oricui, fără a lua parte în numele tău la nimic”. Explicația pragmatică pentru o asemenea strategie de cercetare face din „topirea ta însuși în lumea satului” drept „singura cale de a pătrunde în ceea ce numeam a fi ‘cealaltă față a lunii’, cea care nu se vede”³⁵. În exemplificarea acestei abordări, autorul rememorează o întâmplare trăită de sine în „Basarabia” (probabil la Cornova, în 1931):

„Mă aflu într-un sat din Basarabia, unde trăia o babă vestită peste șapte sate pentru darurile de fermecătoare. Ca s-o «interoghez», știam că ar fi fost zadarnic: nu puteam afla decât banalitățile pe care le știe toată lumea. Ca să aflu mai mult, am făcut ce am făcut ca să mă fac acceptat de oameni drept «zodier». Având la mine mașina de scris, am început prin a face corespondența celor tineri, scriind epistole după tipicul știut, care începe cu «află de la mine că sunt sănătos, care sănătate ți-o doresc și ție» și continuă cu ce trebuia: declarații de dragoste, scrisori de ceartă și alte alea. De aci, am trecut la ghicirea viitorului, în cafea și cărți. Cu deosebit succes, de altfel, pentru că învățasem câte ceva din arta de a trage de limbă pe «client», de la câteva cărturărese, de la care luasem lecții profesionale. Apoi am trecut la vrăji, până când am ajuns să fiu un concurent serios al babei vrăjitoare oficiale a satului.// Exasperată, a venit într-o bună zi la mine să-mi ceară socoteală. Am căzut la învoială așa: să plec din sat, dar înainte să-mi spuie pe îndelete secretele ei și eu să i le spun pe ale mele. Ce mi-a destăinuit ea era prodigios de interesant. Nimeni nu-și poate închipui cât de complicată este, în caz de boală, punerea diagnosticului a ce i se «făcuse» și cât de erudit trebuia să fie «desfăcutul» necesar. În ce mă privește, i-am spus câte ceva despre apa neînțeleasă, dar bine clocotită, despre fierberea cuțitelor și a foarfecilor cu care se taie buricul copiilor (foarfecile de tuns oile, aducătoare de noroc la vite, dar și de tetanos), și așa mai departe, toate însoțite de «vorbe» născocite de mine, fără de care nu aș fi putut fi luat în serios³⁶.

Improvizarea rolului de „zodier” (cu divinația, „vrăjile” și „‘vorbele’ născocite”), negocierea și schimbul de „competențe” dintre cercetător și „vrăjitoarea oficială” a satului contrabalansează așadar (din punct de vedere metodologic) dobândirea „secretelor prodigios de interesante” ale „vestitei babe” basarabene. Un scurt adaos etic la această insolită reflecție retrospectivă consemnează „sentimentele de remușcare” și „îndoielile de conștiință” ale anchetatorului, ce se consolează însă imediat cu a sa „splendidă recoltă folclorică” și asigură cititorul că, atunci când „scopul final e de bună-credință, o doză de mistificare nu poate fi luată prea în nume de rău!”³⁷

Concluzii

Am încercat, în cele de mai sus, să evidențiem existența observării participative în cursul cercetărilor monografice ale Școlii românești de sociologie din perioada interbelică și (în plus) să evaluăm recunoașterea acestei metode ca fiind distinctă în ansamblul tehnicilor de cercetare de teren de atunci. Precizările teoretice în această privință ale lui Henri H. Stahl despre „topirea cercetătorului în lumea satului” (dar mai ales exemplele propriilor sale experiențe de „înfrățire” sau de însușire a „artei zodiacului”) pot fi privite ca o „conștientizare explicită” (spre a relua formula lui James P. Spradley) a înțelegerii și adoptării imediate – în raport cu practica antropologică internațională – a cunoașterii „realității sociale” prin participarea efectivă a sociologului în viața oamenilor studiați. Mai mult decât atât, mărturiile etnografice ale zilelor noastre confirmă (după mai multe decenii) înțelegerea actului de „încreștinare” a mai multor cupluri de concubini de la Nerej ca un „serviciu” spiritual (prin nașie), ce completează agenda de „acțiune culturală” a unor monografiști precum Dimitrie Gusti și Henri H. Stahl.

Mutatis mutandis, asemenea date intră în deplină rezonanță cu aplicarea observării prin participare în antropologia

30. Pe ansamblul a 517 gospodării ale Nerejului ce includ trei „tipuri” de grupuri familiale cununate, și anume familiile nucleare [70,6%], familiile în care ultimul fiu căsătorit conviețuiește cu părinții săi [13,8%], familiile de aceeași generație ce coexistă [4,1%], un al patrulea tip este format din grupuri de rude ce nu sunt unite prin mariaj (11,5%); aceste (ultime) cazuri de concubinaj nu sunt integrate în ciclul ceremonialurilor publice locale; dificultățile economice împiedică partenerii unor asemenea uniuni să-și legalizeze statutul „în fața statului, a lui Dumnezeu și a opiniei publice” (I. Nicolescu, H. H. Stahl, Xenia C. Costa Foru, «La Famille»). Concubinajul la Nerej este asociat cu cele 24 de familii de țigani ale satului (cu implicații precum ignorarea Crezului sau libertatea moravurilor), dar incidența sa este recunoscută și pentru restul populației locale (C. Șerbu, Gh. Serafim, « Les Tsiganes »). cf. Nerej. Un village d'une région archaïque. Monographie sociologique, ed. Henri H. Stahl, Vol. III: Les manifestations économiques, juridiques et administratives. Unités, procès et tendances sociales (Bucarest: Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1939), 301–303, 373–378.

31. I. Nicolescu, H. H. Stahl, Xenia C. Costa Foru, «La Famille», în Nerej. Un village d'une région archaïque, vol. III, 302.

32. Henri H. Stahl, Amintiri și gânduri, 231.

33. Ibid., 231–232.

34. Ibid., 232.

35. Ibid., 236.

culturală. Pe de o parte, sociologii amintiți sau alți colegi de-ai lor monografiști dovedesc implicare (empatică sau „strategică”) în procesele social-economice sau religioase, cu recunoașterea explicită (în cazul lui Stahl) a faptului că „bucuria de a lua parte la viața altora” este „singura cale” de acces către „înțelegerea omenirii”. Pe de altă parte, tranziția „anchetatorului singuratic” (cum spune tot Stahl) de la condiția de „observator” la cea de „participant” estompează cu mult din rânduiala muncii de echipă, atât de prețuită în exercițiul campaniilor din Țara Vrancei, din Bucovina, din Țara Făgărașului sau din alte regiuni explorate de monografiști. Într-un fel sau altul, demersul observării participative afirmă posibilitatea *sociologiei-ca-antropologie* ca un proces îndelung de conlucrare, început de profesioniștii români ai celor două „bresle” încă din anii 1920 și continuat în deceniile postbelice.

Este știut faptul că (la Nerej, în 1927, la Fundul Moldovei, în 1928, și la Drăguș, în 1932), la invitația lui Dimitrie Gusti, în componența echipelor monografice s-a aflat și un grup de medici, coordonați de Francisc I. Rainer, cuprinzând pe Horia Dumitrescu (pentru dermatologie) și soția acestuia Maria Dumitrescu (în determinarea grupelor sanguine), Ștefan Milcu (pentru efectuarea fotografiilor), P. Georgescu și S. Ciorapciu (pentru consultații medicale). Rezultatele acestor cercetări fizico-antropologice (descriind, pentru locuitorii celor trei sate, indicele cefalic și cel facial, alături de datele de variabilitate somatică) au fost publicate în anul 1937, într-un volum premiat de Academia Română³⁶. După 1950, în cadrul unor cercetări monografice de antropologie fizică, unul dintre cei mai reprezentativi specialiști ai campaniilor gustiene, Traian Herseni, a întreprins studiul grupurilor genealogice de la Clopotiva și Bătrâna (din județul Hunedoara), cu evidențierea unor fenomene precum declinul demografic (în ambele sate), trecerea de la „familia devălmașă” din trecut, la familia conjugală și la gospodăria individuală, deschiderea matrimonială de la Clopotiva și persistența endogamiei la Bătrâna, modificarea caracterelor antropologice (la Clopotiva) și păstrarea structurii antropologice și omogenității genealogice a populației locale la Bătrâna³⁷.

Există, în sfârșit, o linie de continuitate între viziunea monografică de cercetare sociologică (cu „realitatea socială” studiată, în concepția lui Dimitrie Gusti, prin sistemul „manifestărilor economice, spirituale, politice și juridice” conținute în „cadrele cosmologic, biologic, istoric și psihic”) și viziunea holistică a antropologiei, însușită și în cercetarea românească de profil (cu interdependența conceptuală a „structurii sociale”, „culturii” și „personalității”), în articularea așa-numitului „sistemul integralist-dinamic de antropologie”⁴⁰. În contextul acestor „întrețeseri” socio-antropologice, inserția observării participative în „aparatură” metodologică al Școlii campaniilor monografice a contribuit semnificativ (după părerea noastră) la apropierea celor două discipline și la pregătirea instituționalizării postbelice a antropologiei culturale în cadrul Centrului de Cercetări Antropologice al Academiei Române⁴¹.

Bibliography

- Adams, William Y. *The Philosophical Roots of Anthropology*. Stanford: Center for the Study of Language and Information Publications, 1998.
- Caramelea, Vasile V., S. Coposescu, G. Geană, I. Trancu, L. Tomescu, S. Hoinic, V. Apostolescu, and D. Berchină. “A treia etapă în istoria dezvoltării antropologiei sociale și psihologice românești. Colaborarea cu filosofia în învățământul universitar și în cercetarea din stațiile-pilot Berivoiești și Câmpulung” [The Third Phase in the History of the Development of Romanian Social and Psychological Anthropology. The Collaboration with Philosophy in the University Education and in the Research from the Pilot-stations of Berivoiești and Câmpulung]. *Studii și cercetări de antropologie*, no. 2 (1972): 231–236.
- Constantin, Marin. “The Folk Artisans and Their Work: From Socialism to Market Economy. A Field Research in Five Ethnographic Areas of Romania.” *Southeastern Europe / L'Europe de Sud-Est*, no. 30 (2003): 75–107.
- Constantin, Marin. “De la Școala Sociologică de la București la practica meșteșugurilor țărănești în România postbelică. Convorbiri cu Profesorul Paul Henri Stahl” [From the Sociological School of Bucharest to the Practice of Peasant Crafts in Postwar Romania. Interviews with Professor Paul Henri Stahl]. *Sociologie Românească*, no. 2 (2004): 42–57.
- Constantin, Marin. *Etnografia satului transilvănean Tilișca. Monografism și holism în antropologia culturală a unei comunități pastorale românești* [An Ethnography of the Transylvanian Village of Tilișca. Monography and Holism in the Cultural Anthropology of a Romanian Shepherding Community]. Bucharest: Editura Etnologică, 2013.
- Constantin, Marin. *Apartenența etno-culturală din România în contextul globalizării. Criterii antropologice ale etnogenezei și etnomorfozei* [The Ethno-cultural Belongingness in Romania in the Context of Globalization. Anthropological Criteria

36. Ibid., 236–237.

37. Ibid., 237.

38. Enquêtes anthropologiques dans trois villages roumains des Carpathes (Travaux de l'Institut d'Anatomie et d'Embryologie, directeur Prof. Fr. I. Rainer) (București: Imprimeria Centrală, 1937).

39. Traian Herseni, „Studiul genealogic al populației”, în *Cercetări Antropologice în Țara Hațegului*. Clopotiva, ed. Șt. M. Milcu, H. Dumitrescu (București: Editura Academiei Române, 1958), 47–65; Traian Herseni, „Familia și grupurile genealogice”, în *Cercetări Antropologice în Ținutul Pădurenilor. Satul Bătrâna*, ed. Șt. M. Milcu, H. Dumitrescu (București: Editura Academiei Române, 1961), 57–71.

- of Ethnogenesis and Ethnomorphosis]. Bucharest: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- Constantin, Marin. "Mărturi etnografice despre Dimitrie Gusti și Școala Sociologică de la București (Vrancea, 2002)" [Ethnographic Testimonies about Dimitrie Gusti and the Bucharest Sociological School (Vrancea, 2002)]. *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*, no. 13 (2013): 199–206.
- Eliade, Mircea. *Tratat de istorie a religiilor* [Treatise of the History of Religions]. Bucharest: Humanitas, 1992 [1949].
- Geană, Gheorghită, C. Furtună, I. Trancu, S. Hoinic, V. Apostolescu, R. Anghel, S. Coposescu, I. Zupei, S. Petrescu, and V.V. Caramela. "The Romanian Integral-Dynamic Anthropological System Applied to the Multidisciplinary Research bearing on Personality, coordinated by Philosophy, Sociology and Social Anthropology." *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, no. 11 (1974): 73–76.
- Geană, Gheorghită. "Școala monografică și antropologia. O relație interdisciplinară și devenirea ei" [The Romanian Monographic School of Sociology and Anthropology. An Interdisciplinary Relationships and its Becoming]. In *Școala Sociologică de la București. Tradiție și Actualitate* [The Sociological School from Bucharest. Tradition and Present], coordinated by Maria Larionescu, 212–229. Bucharest: Editura Metropol, 1996.
- Geană, Gheorghită. *Antropologia culturală: Profil epistemologic* [Cultural Anthropology: An Epistemological Profile]. Bucharest: Editura Criterion, 2005.
- Geană, Gheorghită. "Cunoașterea ca agresiune. Despre o altă ipostază a așa-zisului rău" [Knowledge as Aggression. About another Hypostasis of the so-called Evil]. In *Ce putem învăța despre om de la găște. 100 de ani de la nașterea lui Konrad Lorenz* [What we can learn about humans from geese. 100 years since the birth of Konrad Lorenz], edited by Carmen Strungaru, and Rainer Schubert, 109–123. Bucharest: Editura Polirom, 2005.
- Herseni, Traian. "Studiul genealogic al populației" [The Genealogical Study of Population]. In *Cercetări Antropologice în Țara Hațegului. Clopotiva* [Anthropological Researches in the Hațeg County of Romania. Clopotiva Village], edited by Șt. M. Milcu, and H. Dumitrescu, 47–65. Bucharest: Editura Academiei Române, 1958.
- Herseni, Traian. "Familia și grupurile genealogice" [Family and the Genealogical groups]. In *Cercetări Antropologice în Ținutul Pădurenilor. Satul Bătrâna* [Anthropological Researches in the Pădureni County of Romania. Bătrâna village], edited by Șt. M. Milcu, and H. Dumitrescu, 57–71. Bucharest: Editura Academiei Române, 1961.
- Herseni, Traian. "Antropologie socială, psihologie socială, sociologie" [Social Anthropology, Social Psychology, Sociology]. *Studii și cercetări de antropologie*, no. 2 (1971): 227–231.
- Ingold, Tim. "Anthropology is not ethnography." *Proceedings of the British Academy*, 154 (2006): 69–92.
- Ingold, Tim. "That's enough about ethnography!" *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 4, no. 1 (2014): 383–395.
- Ingold, Tim. "Anthropology is good." *American Ethnologist* 51, no. 1 (2023): 1–3.
- Madden, Raymond. "Animals and the Limits of Ethnography". *Anthrozoos* 27, no. 2 (2014): 279–293.
- Malinowski, Bronislaw. *Argonauts of the Western Pacific. An account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. Routledge & Kegan Paul, London, 1987 [1922].
- Mihăilescu, Vintilă. *Antropologie: cinci introduceri* [Anthropology: five introductory texts]. Bucharest: Polirom, 2007.
- Rainer, Francisc I., ed. *Enquêtes anthropologiques dans trois villages roumains des Carpathes* (Travaux de l'Institut d'Anatomie et d'Embryologie). Bucharest: Imprimeria Centrală, 1937.
- Spradley, James P. *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980.
- Stahl, Henri H., ed. *Nerej. Un village d'une région archaïque* Monographie sociologique. Vol. III: Les manifestations économiques, juridiques et administratives. Unités, procès et tendances sociales (Bucharest: Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1939).
- Stahl, Henri H. "Sociologie ou anthropologie sociale?" *Annuaire Roumain d'Anthropologie* 8 (1971): 113–115.
- Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* [Memories and thoughts from the old school of "sociological monographs"]. Bucharest: Editura Minerva, 1981.
- Wolf, Eric R. "Anthropology among the powers." *Social Anthropology* 7, no. 2 (1999): 121–134.

---

40. „Sistemul românesc integralist-dinamic de antropologie” a vizat (în anii 1960–1980) abordarea unor aspecte de ecologie, sociologie, demografie, psihologie, antropologie socio-culturală, ergonomie, antropologie fizică, medicina și igiena muncii, estetică, educație, lingvistică – toate acestea sub coordonarea antropologiei culturale (după instituționalizarea disciplinei amintite în anul 1964, în cadrul Centrul de Cercetări Antropologice al Academiei Române) (cf. Geană et al. 1974). Această inițiativă de interdisciplinaritate (amintind de „colocviul științelor [socio-umane]” din cadrul campaniilor interbelice ale Școlii sociologice de la București [Geană 1996, 211–212]) a favorizat dezvoltarea unor „ramuri” specifice acestei discipline, precum cele ecologică, economică, demografică, juridică, etică, politică, estetică, lingvistică, filosofică, și educațională (Caramela et al. 1972).

41. Actul acestei instituționalizări a reprezentat, prin formula antropologie socio-demografică și culturală, „expresia însăși a intersecțiilor conceptuale dintre sociologie, antropologia fizică și etnografie, în consensul atins de reprezentanții acestor discipline sau tradiții academice în 1964, în cadrul Institutului Rainer.” (Marin Constantin, *Apartenența etno-culturală din România în contextul globalizării. Criterii antropologice ale etnogenezei și etnomorfozei* [București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013], 22).